

УДК 94(477)054.73.1919"

Л. М. Жванко

ГОЛОВНА УКРАЇНСЬКА КОМІСІЯ У СПРАВАХ ПОЛОНЕНИХ ТА БІЖЕНЦІВ: УМОВИ ТА НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ СТВОРЕННЯ (1919 р.)

У статті, підготовленій на переважно невідомих широкому науковому загалу історичних документах, проведено аналіз військово-політичних умов та правових актів, регулюючих засади створення, принципи та напрямки діяльності Головної Української комісії у справах полонених і біженців – центрального відомства УСРР у розв'язанні комплексу проблем, пов'язаних з колишніми біженцями та військовополоненими Першої світової війни.

Ключові слова: Перша світова війна, біженці, військовополонені, репатріація, Головна Українська комісія у справах біженців та військовополонених.

Біженець – це завжди мовчазний докір цивілізації, яка не здатна подолати причини, що приводять до його появи. На жаль, ХХІ століття уже встигло отримати назву “століття біженців”. Більше того, останні події літа-осені 2015 р., коли Європу заповнили сирійські біженці, підтвердили ці пророчі слова, а Старий Світ, як ніколи, виявився просто неготовий до такої кількості переміщених осіб. Протягом ХХ – ХХІ ст. Європа мала сім хвиль біженства, поява яких була зумовлена різними факторами. Це – часи двох світових воєн, які дали два піки біженства, міжвоєнний період, локальні воєнні конфлікти, Югославський конфлікт, встановлення тоталітарних режимів, проблеми країн Третього світу. Нарешті неоімперські амбіції найбільшої за площею держави світу спричинили у різні роки до появи, так званого, “поясу біженців” на пострадянському просторі – у Молдові, Грузії та Україні.

Термін “біженець” для українців перестав бути газетно-книжним, а набув чітких обрисів у долях понад мільйона співвітчизників, змушених втікати з окупованих російськими військами українських територій. Історичні паралелі надзвичайно болючі, але їх потрібно знати та усвідомлювати, нарешті винести уроки з минулого, оскільки третього шансу відстояти свою незалежність в українців просто не буде.

Хронологічно стаття охоплює період зими – весни 1919 р., коли більшовицька Росія розгорнула повномасштабну військову окупацію “Наддніпрянської України й “експорту” на її територію більшовицької партійно-державної номенклатури, що й виконувала функції окупаційної адміністрації Кремля в Україні” [9, с. 44]. У цей час в Україні розпочався процес формування за російським зразком системи органів влади, серед іншого – й у сфері біженства.

Отже, метою наукової розвідки є аналіз військово-політичних умов та правових актів, що регулювали засади створення, принципи та напрямки діяльності центрального відомства Української Соціалістичної Радянської Республіки (УСРР. – Л. Ж.) у справі розв'язання комплексу гуманітарних проблем Першої світової війни.

Аналізуючи сучасну вітчизняну історіографію окресленої проблеми, можна констатувати перші кроки українських науковців в її розробці. Так, О. Даниленко, розглядаючи “дипломатичний спосіб” вирішення соціально-гуманітарних питань Першої світової війни, який по її закінченню обрали “недавно ворожі військові сили” [7, с. 196], зробив певні акценти й на розв'язанні проблеми репатріації колишніх біженців. Автор коротко охарактеризував процес формування радянських органів допомоги цій категорії населення (Українська комісія у справах військовополонених і біженців (Укрплембеж), губернські комісаріати (губплембеж), Київський окружний плембеж), визначив терміни створення, повноваження та напрямки роботи [7, с. 197 – 199]. Конструктивом у розв'язанні проблеми репатріації колишніх біженців О. Даниленко назвав низку укладених протягом 1921 р. міждержавних договорів радянської України з Литвою та Польщею. Серед іншого, у них визначалися категорії репатріантів, склад спеціальних Мішаних комісій, які мали займатися оформленням виїзних документів [7, с. 207 – 208]. При цьому автор визнав їх роботу “напруженою”, “благодійною”, “що дало можливість зменшити кількість людських утрат”. Важливим, на наш погляд, є висновок щодо самостійної діяльності дипломатичних представництв УСРР, які діяли самостійно або спільно із місцями РСФРР, тобто були суб'єктом міжнародних відносин до літа 1923 р., відколи почали діяти міжнародні інституції РСРП [7, с. 207 – 208].

В. Шарпаций у роботах, присвячених дослідженню становлення радянської системи соціального захисту в Українській СРР певним чином торкається проблеми колишніх біженців Першої світової війни. Він зазначив, що протягом 1918 – 1919 рр., коли більшовицький режим боровся за своє існування, біженецька справа заледве вписувалася в його систему політичних координат. Радянська держава, декларуючи принципи соціальної рівності та пролетарської солідарності, засвідчила неспроможність системи соціального забезпечення надати повноцінну допомогу різним категоріям населення одночасно та врегулювати справи біженців зокрема [26, с. 18]. Тим самим В. Шарпаций наголосив, що проблема соціального захисту біженців, зокрема й у Радянській Україні, “... набула ознак гуманітарної катастрофи, тому що дати раду і допомогу у перелюднених місцях було справою непростую” [25, с. 52].

У статті В. Окіпнюк присвяченій місії Польського Товариства Червоного Хреста в Україні зроблено спробу відтворити діяльність цієї структури, серед іншого й у справі допомоги колишнім біженцям Першої світової війни [19, с. 183 – 195].

Окремі публікації Л. Жванко також стосуються проблематики перебування біженців-іноземців на українських теренах уже по закінченню Першої світової війни [10, 11, 12].

Джерельною базою наукової розвідки стали Декрет та накази, опубліковані в першому номері часопису "Социальное обеспечение" за 1919 р., друкованому органі Наркомату соціального забезпечення УСРР [23, с. 53 – 55].

Для розуміння ситуації, в якій на зламі 1918 – 1919 рр., опинилися десятки тисяч етнічних біженців та військовополонених Першої світової війни, а також умови формування в Україні більшовицької моделі їх соціального захисту, важливо коротко зупинитися на перебігу основних військово-політичних подій. Восени 1918 р. у зв'язку із завершенням Першої світової війни та поразкою Четверного союзу в Європі докорінним чином змінилась розстановка політичних сил. Перемога Антанти, яка поставила за мету зберегти і втримати в існуючих кордонах "єдину і неділиму" Росію, приречла Україну на політичну поразку та подальшу втрату державності. Більше того, вона стала єдиною колишньою імперською колонією, яку так легко світові політики віддали в жертву російському більшовизму...

Одночасно із падінням гетьманату Павла Скоропадського та відновленням УНР Директорії розпочався наступ більшовицьких військ на Україну, який, фактично, і став другою спробою її окупації. Він здійснювався у двох напрямках: 1) Гомель – Чернігів – Київ; 2) Ворожба – Суми – Харків. Ведення воєнних дій покладалось на так звану групу військ "Курського напрямку", сформовану літом 1918 р. [22]. Така політика більшовиків була зумовлена їх баченням себе спадкоємцями попереднього режиму на всьому геополітичному просторі колишньої імперії. Для реалізації своїх цілей щодо "буферних" держав ними широко використовувалася "генерація хаосу" (дестабілізація становища різними способами) у прикордонних державах, де режим не вбачався дружнім, інформаційно-пропагандистська інтервенція, використання конфронтаційних політичних чинників, обмеження економічної співпраці [6, с. 5]. Тому не дивно, що вважаючи Україну тимчасово окупованою територією неподільної російської держави, Раднарком виношував плани її збройного захоплення [9, с. 45, 49].

Більшовики постійно намагалися надати своїй експансії вигляду національного самовизначення. 29 листопада 1918 р. голова РНК (Рада Народних Комісарів – Л. Ж.) В. Ленін надіслав Й. Вацетису, командирові Червоної армії, телеграму з такими настановами: "Під час просування наших військ на Захід і в Україну потрібно створювати тимчасові місцеві уряди, завдання яких у посиленні місцевих рад. Це не дасть змоги шовіністам в Україні, Литві, Латвії й Естонії представляти наше просування як окупацію і створить сприятливий клімат для подальшого наступу наших військ" [18, с. 343]. Для цього радянські військові частини було закамуфльовано під "українські", а на їх чолі поставлено командирів з українськими прізвищами [9, с. 48].

У той же час Директорія, "знаходячись в певній ейфорії від отримання влади, захоплюючись революційною демагогією, внаслідок недалекоглядності у визначенні існуючої ситуації і тогочасних політичних процесів як і перспектив їх розвитку, не помічала присутності більшовицьких військ на власній території, вважаючи інформацію про факти їхньої діяльності, неправдивою, провокативною чи сфальсифікованою. Лише після того, як 3 січня [1919 р. – Л. Ж.] під більшовицьким контролем опинився Харків уряд УНР отямився і більш виважено поставився до більшовицької агресії" [17, с. 157]. Проте інспіроване більшовицьким Кремлем повстання в Харкові, яке розпочалося 1 січня 1919 р., коли до міста підійшли радянські військові частини, стало приводом для встановлення більшовицькою Росією своєї влади над Україною [9, с. 49]. Українські більшовики у цій ситуації виступили "п'ятою колоною", головна ідеологема яких, озвучена ще літом 1918 р. на з'їзді у Москві, крилася у тезі про неможливість існування "...в умовах нинішнього світового господарства" [3, с. 342] самостійної України. Не дивлячись на спроби Директорії врегулювати дипломатичним шляхом конфлікт, а фактично припинити окупацію України, уже 4 січня 1919 р. наказом Реввійськради РСФРР, керівного органу, що здійснював інтервенцію, групу військ Курського напрямку було перейменовано в Український фронт. Його завданням стало просування углиб українських земель двома напрямками: на Київ і через Харків та Донбас на південь. На початок квітня 1919 р. Україна вдруге опинилася під радянсько-більшовицькою владою [3, с. 343].

Реалізацію політики більшовицького центру в Україні, що скоріше було схоже, за висловом польського історика Богдана Мусяла, на її "втихомирення" [18, с. 352], покладалось на маріонеткове державне утворення з назвою за аналогією з радянською Росією – Українську Соціалістичну Радянську Республіку. Її було проголошено 6 січня 1919 р. декретом Тимчасового робітничо-селянського уряду України, сформованого восени 1918 р. у Суджі на захопленій більшовиками території Української Держави. 29 січня уряд було реорганізовано у постійний і названо також за російським зразком – Раднарком. Відтак, політика, яку мав проводити уряд під керівництвом Х. Раковського в УСРР, практично нічим не відрізнялася від політики уряду РСФРР, більше того, була її старанною копією [3, с. 344]. У подібному ключі здійснювалася політика й у сфері біженства.

Нова більшовицька влада Росії перше півріччя свого існування не вживала яких-небудь заходів стосовно врегулювання проблем біженців і до весни 1918 р. вони належали самі собі [24, с. 398]. Більш того, вона знищила не лише систему соціального захисту біженців, закладену в роки Першої світової війни, як "пережиток минулого ладу", а й ліквідувала створені на хвилі Лютневої революції 1917 р. ради біженців та проігнорувала ухвали Всеросійського з'їзду біженців (листопад 1917 р.) [2, с. 37 – 38]. Ці кроки більшовицького керівництва були цілком закономірними і пояснювалися природою цього нового політичного режиму, що постав на постімперському просторі. Захопивши владу, вони повністю ліквідували державно-правову систему Росії. Жовтневий переворот відмінив усі закони Російської імперії і творив нові лише

остільки, оскільки цього вимагала “революційна доцільність”. Усе життя на території колишньої імперії проходило поза правовим простором взагалі. “Таким був принцип побудови влади, як не раз говорив Ленін, диктатура пролетаріату є влада, необмежена законом” [20, с. 177]. Диктатура пояснювалася комуністичними творами, як стан приглушеної війни, стан воєнної боротьби проти ворогів пролетарської держави [5, с. 60].

У таких умовах кардинальних змін зазнала й свідомість значної частини населення, що характеризувалася як “психологія смуту” [21, с. 258]. Така ситуація знову негативно відбивалася на ставленні до інородного елементу – біженця “імперіалістичної війни”. Відтак ці люди опинилися у тоталітарній державі, яка спиралася не лише на комуністичну ідеологію, а й на масовий терор, направлений на знищення потенційних ворогів. Біженці, основну масу яких склали селяни, не відповідали більшовицькій ідеї безкласового суспільства. Натомість німецький історик Й. Баберовскі з цього приводу зазначає: “... біженець не був ані робітником, ані селянином, ані дворянином, ані буржуа, а був сучасним кочівником без коріння і зв’язків (про що можна подискутувати. – Л. Ж.) його боялися... соціалісти, які говорили про соціальні класи, де назустріч їм виходила лише людська нестійкість” [1, с. 22].

Цікаво, що серед російських дослідників немає однастайності в оцінці практик більшовицької влади у справі створення Центральної колегії у справах полонених та біженців, як і загалом системи відповідних органів. Одні вбачають у цьому досягнення РНК, яка начебто прагнула усунути багатоманіття та безсистемність у справах біженців та військовополонених й надати процесам реєвакації та репатріації чіткого планомірного характеру [13, с. 13]. Інші дослідники стверджують, що нова влада більшовиків узялася за цю справу, лише зрозумівши, що ігнорування проблеми перебування в Росії кількох мільйонів біженців може привести до катастрофічних наслідків. Підтвердженням цього є факт, що жоден із наркоматів не хотів брати на себе відповідальність за розв’язання надзвичайно складного комплексу проблем, якими на той час виявилися біженці та військовополонені [16, с. 20].

Причину створення цієї інституції “Велика радянська енциклопедія” (1927 р.) визначила так: “Після підписання Брестського договору, коли стало актуальним питання повернення біженців на батьківщину, була створена (декретом РНК від 27 квітня 1919) Центральна колегія у справах полонених та біженців (Центрополонбіж), якій ввірялося керівництво реєвакацією” [14, с. 178]. Відтак одним із чинників, що вплинув на необхідність створення подібної структури, став зовнішній чинник – необхідність виконання Росією міжнародних зобов’язань за статтями мирного договору. З іншого боку – за умов формування нового державного механізму докорінної перебудови вимагала й система органів регулювання проблем біженців та військовополонених, а фактично створення нової, на місці знищеної імперської.

Процес створення та принципи діяльності центрального органу у справах військовополонених та біженців на території радянської Росії регулювали кілька декретів – нормативних актів нової влади.

27 квітня 1918 р.¹ Декретом РНК РСФРР було утворено Центральну колегію у справах полонених та біженців (Центрополонбіж. – Л. Ж.) [8, с. 165]. П’ять статей документу визначили основи та принципи функціонування Центрополонбіжу, як керівного органу, пов’язаного з вирішенням усіх справ військовополонених, цивільних полонених, заручників та біженців. Вона наділялася широкими повноваженнями у справі “узгодження, об’єднання та спрямування діяльності усіх установ і організацій, які до цього часу займалися справами військовополонених та біженців”. Центральна колегія утворювалася у складі Наркомату військових справ (ст. 2). У її структурі передбачалося мати наступні відділи: у справах військовополонених, цивільних полонених, заручників та біженців; евакуаційний; медико-санітарний (ст. 3). В подальшому в її структурі функціонували наступні відділи: адміністративний, постачання і продовольства, правовий, фінансовий, допомоги російським полоненим за кордоном, управління справами та у справах біженців. Останній мав такі підвідділи – санітарно-евакуаційний, реєстраційно-статистичний та транспортний [16, с. 21]. Персональний склад Центральної колегії призначався Раднаркомом РСФРР. [8, с. 166 – 167].

Отже, Центрополонбіж мала статус самостійної (автономної) інституції з правом доповідати безпосередньо РНК РСФРР. А відтак, її рішення, як координуючої та контролюючої структури, були обов’язкові для усіх відомств РСФРР, задіяних у реалізації процесу повернення біженців та військовополонених. Організаційна побудова інституції, права та обов’язки, принципи діяльності регулювалися власними нормативними актами – наказами. Для реалізації політики на місцях при місцевих радах планувалося створити спеціальні колегії у справах полонених та біженців (губполонбіжі і повітполонбіжі – Л. Ж.) [13, с. 13].

Зміни у міжнародному становищі радянської Росії (а фактичне зміцнення своїх позицій на постімперському просторі. – Л. Ж.) та події громадянської війни, як зазначив російський дослідник М. Засипкін, привели до зміни правового статусу Центрополонбіжу. Головним вектором діяльності структури стало забезпечення “внутрішніх процесів міграції населення”, що зумовило розширення її компетенції та постановки нових завдань. Усе це зумовило зміну відомчого підпорядкування Центрополонбіжу. 24 травня 1919 р. відповідно до декрету РНК РСФРР її з правами окремого відділу було переведено у структуру НКВС [13, с. 13].

Наступним нормативним актом, який дав більш предметне тлумачення напрямків діяльності цієї інституції, став “Декрет в доповнення декрету про утворення Центральної колегії у справах полонених та біженців” від 21 червня 1918 р.. По-перше, було визнано, що Центрополонбіж є головним розпорядником

¹ Декрет було прийнято 23 квітня 1918 р., а оприлюднено у газеті “Известия” 27 квітня того ж року. Оскільки у всіх наступних документах РНК стосовно діяльності Центрополонбіжу використовується дата 27 квітня, тому будемо вважати її датою створення цієї структури.

коштів для вирішення проблем військовополонених та біженців, які передбачалося виділяти все ще існуючим на той час громадським організаціям: Червоному Хресту, Всеросійському земському союзу, Всеросійському союзу міст та інші. По-друге, встановлено категорії переміщених осіб, на яких поширювалася компетенція Центральної колегії: здорові російські полонені, які поверталися додому до моменту їх прибуття на місця постійного проживання; хворі та полонені-інваліди до моменту передачі останніх органам державної опіки; а біженці – лише з моменту їх евакуації (ст. 1). По-третє, усі заходи з боку Центрополонбіжу, пов'язані з наданням медико-санітарної допомоги військовополоненим та біженцям, мали узгоджуватися із “радянськими медичними установами”. Ці завдання були обов'язковими до виконання усіма відповідними медичними структурами центрального та місцевого рівнів (ст. 3) [8, с. 462 – 463]. Для вирішення поставлених завдань Центрополонбіжу делегувалися функції наркоматів охорони здоров'я, соціального захисту, іноземних справ, продовольства. Крім того, в екстрених випадках Колегія могла створювати додаткові установи та набирати посадових осіб. Поточний контроль за її діяльністю здійснювали органи Комісаріату державного контролю та Робітничо-селянської інспекції [4, с. 105].

На керівні посади Центрополонбіжу призначалися діячі більшовицької партії, серед яких були й одіозні постаті. Так, першим керівником структури (до січня 1919 рр.) працював поляк Й. Уншліхт (1879 – 1938). Він був серед фундаторів ВЧК-ГПУ, один із керівників акції з вислання за межі Росії представників інтелігенції. У 1938 р. за звинуваченням у причетності до так званої “Польської організації військової” був розстріляний як ворог народу. Його наступником став росіянин М. Тихмєнов (1885 – 1963). Протягом червня 1919 р. – травня 1920 р. очільником працював латиш О. Ейдук (1886 – 1938), один з членів ВЧК, відомий, за спостереженнями сучасників, своїми садистськими нахилами та нестримною люттю, розстріляний у справі “Москва-Центр” [8, с. 87]. Як встановила Н. Лахарева, керівники структури змінювалися кожні три – чотири місяці. Крім названих більшовицьких діячів, свого часу цю посаду обіймали євреї К. Радек (1885 – 1939), поляк С. Пилявський (1882 – 1937) та Попов [16, с. 21].

Загалом, у 1918 – 1919 рр. створення радянської системи біженецьких органів відбувся із запізненням та великими труднощами [15, с. 16].

Захоплення більшовиками влади в Білорусії, Латвії, Литві та Україні спонукало Центрополонбіж РСФРР прийняти рішення про формування на підконтрольних територіях її представництв. Відповідний наказ було ухвалено 7 лютого 1919 р. [16, с. 27]. У першій статті документу пояснювалася мета створення та територіальні межі поширення повноважень Центрополонбіжу РСФРР. “За згодою з урядами України, Білорусії, Литви та Латвії для встановлення єдності, плановірності та узгодженості дій у справі обслуговування полонених та біженців у всій Російській Федеративній Республіці справу обслуговування полонених та біженців у межах Радянської України, Білорусії, Литви та Латвії бере на себе Всеросійська Центральна Колегія у справах полонених та біженців, яка діє за допомогою утворених нею на теренах названих Республік місцевих установ у справах полонених та біженців ” [23, с. 58]. Ці місцеві структури перебували в адміністративному підпорядкуванні та нормативно-правовому полі Центрополонбіжу. Політичне керівництво та нагляд за їх діяльністю покладалися на уряди цих республік. За своїм статусом органи Центрополонбіжу належали до республіканських урядових інституцій (ст. 2 – 3), а їх фінансове забезпечення перебувало у компетенції Центрополонбіжу (ст. 4).

Для вирішення першочергових питань, пов'язаних із поверненням з-за кордону полонених та реевакуації біженців, а також безпосереднього керівництва діяльністю органів Полонбіжу на території України, Білорусії, Литви та Латвії Центральна Колегія наділялася правом надсилати спеціальні комісії та окремих уповноважених (ст. 5). Останніх, з погляду більшовицького керівництва, передбачалося направляти “у райони, усіх місцевостей звільнених від іноземної воєнної окупації, а за можливості й на окуповані” (ст. 6 - 7) [23, с. 59]. Таким чином, в Україні, Білорусії, Латвії та Литві почала формуватися пробільшовицька система органів репатріації біженців та повернення з полону колишніх учасників Першої світової війни.

17 лютого 1919 р. голова РНК УСРР Х. Раковський, на підставі вищезгаданого наказу Центрополонбіжу РСФРР, підписав Декрет про Головну Українську комісію у справах полонених та біженців (Укрполонбіж. – Л. Ж.) [23, с. 56 – 57]. Він став відправним документом, який регулював процес репатріації колишніх біженців та військовополонених Великої війни, які продовжували перебувати на українських теренах. У першій статті документу було окреслено мету створення Укрполонбіжу: “Для об'єднання та безпосереднього керівництва усією справою діяльності з обслуговування полонених і біженців в межах Радянської України за погодженням з Всеросійською Центральною колегією у справах полонених і біженців затверджується Головна Українська комісія у справах полонених та біженців” [23, с. 56]. Першим її керівником було призначено Михайла Зубкова. Розміщувалася Укрполонбіж у Харкові на одній із центральних вулиць – Рибній, 3 (нині. – вулиця Кооперативна. – Л. Ж.) [23, с. 58].

Укрполонбіж, як складова уряду РСФРР, наділялася правами та прерогативами урядової інституції. Під контролем республіканських продовольчих органів вона мала право проводити закупівлю продовольства для біженців та полонених, а також безпосередньо доповідати про свою діяльність РНК України. Укрполонбіж та усі її місцеві структури перебували під загальним контролем Комісаріату внутрішніх справ (ст. 2).

Укрполонбіжу належало підпорядкувати собі інституції, які на час приходу до влади в Україні більшовиків, займалися справами біженців та військовополонених. Серед них – комісія у справах військовополонених при колишньому Генеральному Штабі УНР, Біженецький департамент колишнього МВС УНР та інші “місцеві й центральні організації у справах військовополонених” (ст. 3). Четверта стаття Декрету регулювала процес створення та фінансування місцевих представництв, який покладался безпосередньо на

Укрполонбіж. На Укрполонбіж покладалося отримання, розподіл та контроль за усіма кредитними асигнуваннями, що йшли з центрального бюджету. Крім того, Комісія визнавалася відповідальною за організацію транзитного руху біженців та військовополонених. У цій справі Укрполонбіжу надавалася уся повнота влади, а її рішення були обов'язкові до виконання для всіх відомств УСРР (ст. 5). Проте самостійність їх прийняття перебувала в межах загальних вказівок та розпоряджень Центрополонбіжу.

Персональний склад інституції призначався Центральною колегією з Москви за формальною згодою "Робітничо-Селянського уряду Української Республіки" (ст. 7). Відтак можна говорити про відсутність самостійності у підборі кадрів на республіканському рівні. Остання восьма стаття регулювала взаємовідносини Укрполонбіжу з республіканськими Комісаріатами внутрішніх справ, охорони здоров'я, соціального забезпечення, їх місцевими органами, а також громадськими організаціями. Ці структури у найшвидший термін зобов'язувалися ввійти у тісний контакт з головою Укрполонбіжу та її представництвами на місцях для вслякого сприяння у справі "доліковування та опікування біженцями та військовополоненими, які мали повернутися додому" [23, с. 57]. Структура Укрполонбіжу була аналогічна структурі центрального органу.

Слід зазначити, що службовці Укрполонбіжу та її місцевих структур, як складова частина Центрополонбіжу, на підставі наказу Вищої Реввоенради РСФРР, мали статус осіб, які перебували на військовій службі. Відтак вони не підлягали мобілізації у Червону армію [23, с. 66]. Така умова, зрозуміло, робила престижною можливість перебувати на цій посаді. Для працівників системи Полонбіжу встановлювався семигодинний робочий день – з 10 до 17 години, а у свята – з 11 до 14 години. За понаднормову працю передбачалася додаткова оплата [23, с. 61 – 62].

Таким чином, на початку 1919 р. в Україні йшло жорстке збройне протистояння між військами УНР Директорії та Червою армією. На цьому тлі відбувалося форсоване встановлення нової більшовицької влади, а відтак – формування й нової вертикалі у справі регулювання проблеми колишніх біженців та військовополонених. У цей час у Харкові за зразком Центральної колегії у справах полонених та біженців РСФРР було створено Головну Українську комісію у справах полонених і біженців, на яку й покладалося подолання гуманітарних наслідків Першої світової війни. Для реалізації своєї мети Укрполонбіж належало у стислі строки сформувані свої місцеві представництва, але це тема іншого наукового дослідження.

Джерела та література

1. Баберовскі Йорг'. Червоний терор. Історія сталінізму: монографія / Й. Баберовскі. – К. : К. І. С., 2007. – 248 с.
2. Белова И. Б. Вынужденные мигранты: беженцы и военнопленные Первой мировой войны в России. 1914 – 1925 гг. (По материалам центральных губерний Европейской России) : автореф. дис. на стоиск. науч. степени докт. ист. наук : спец. 07.00.02 "Отечественная история" / И. Б. Белова. – Брянск, 2015. – 43 с.
3. Верстюк В. Ризький мирний договір 1921 р. і завершення боротьби за Українську Народну Республіку / В. Верстюк // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років : 36. наукових статей / Гол. ред. В. Ф. Верстюк. – Вип. 6. – К. : Інститут історії України НАН України, 2011. – С. 337 – 366.
4. Галас М. Государственно-институциональная и социальная адаптация репатриантов и реэвакуируемых беженцев в России в 1920-е гг. / М. Галас. Власть. – 2011 – № 4. – С. 104 – 108. / – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/gosudarstvenno-institutsionalnaya-i-sotsialnaya-adaptatsiya-repatriantov-i-reevakuiemyh-bezhentsev-v-rossii-v-1920-e-gg>
5. Геллетлі Роберт. Ленін, Сталін і Гітлер: доба соціальних катастроф: монографія / Роберт Геллетлі. – К. : Темпора, 211. – 664 с.
6. Гісем О. В. Дипломатичні відносини між Польщею та УСРР 1921-1923 рр. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. ист. наук : спец. 07.00.02 – "Всесвітня історія" / О. В. Гісем. – Київ, 2008. – 22 с.
7. Даниленко О. Військовополонені, інтерновані й біженці на території європейських країн як об'єкт дипломатичних відносин (1919–1923 рр.) / О. Даниленко // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – Вип. 20 : Міжвід. зб. наук. пр. на пошану д. і. н., проф. Віднянського Степана Васильовича // Інститут історії України; в.о. відп. редактора А. Ю. Мартинов. – К. : Інститут історії України НАН України, 2011. – С. 196 – 213.
8. Декреты Советской власти. – М.: Гос. изд-во полит. литературы. – Т. II. 17 марта – 10 июля 1918 г. – 686 с.
9. Дорошко М. Окупація радянською Росією Наддніпрянської України у 1917 – 1920 роках. Як це було / М. Дорошко. // Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика : 36. статей / відп. ред. В. Даниленко; редактори-упорядн. вип.: Л. Головата, К. Кебузинська. – Львів : Растр-7, 2015. – С. 44 – 54.
10. Жванко Любош. Влада і біженці Першої світової війни: еволюція стосунків на теренах Східної Європи (1914 – 1925) / Любош Жванко // Człowiek w Europie. Człowiek wobec problemów XIX i XX wieku. Redakcja naukowa Macej Franz; Mariusy Kardas. – Toruń : Wyd-wo Adam Marszałek, 2011. – S. 115 – 133.
11. Жванко Л. М. До проблеми репатріації іноземних біженців з територій колишньої Російської імперії (1918 – 1925 рр.) / Л. М. Жванко // Київська старовина. – 2011. – № 2. – С. 83 – 97.
12. Жванко Л. М. До проблеми формування системи соціального захисту біженців Першої світової війни в радянській Україні: мовою документів (1919 р.) / Л. М. Жванко // Гуржівські історичні читання. : 36. наук. пр. / Ред. кол. В. А. Смолій, О. І. Гуржій, А. Г. Морозов та ін. – Черкаси : вид. Чабаненко Ю. А., 2015. – Вип. 10. – С. 53 – 55.
13. Засыпкин М. А. Организационно-правовые основы деятельности НКВД РСФСР по решению проблемы беженцев (1918 – 1923 гг.) : автореф. дис. на стоиск. науч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.01. "Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве" / М. А. Засыпкин. – Москва, 2008. – 29 с.
14. Киржниц А. Беженство / А. Киржниц // Большая советская энциклопедия. – М. : Акционерное общество "Советская Энциклопедия", 1927. – Том пятый. – С. 176 – 178.
15. Лахарева Н. В. Судьба беженцев Первой мировой войны в Советской России: 1918 – 1925 гг. (На примере Курской губ.) : автореф. дис. на стоиск. науч. степени канд. ист. наук : спец. 07.00.02. "Отечественная история" / Н. В. Лахарева. – Курск, 1999. – 28 с.
16. Лахарева Н. В. Реваквация беженцев Первой мировой войны с территории Курской губернии (1918 – 1925) : монография / Н. В. Лахарева. – Курск : Б. и., 1999. – 204 с.

17. Лупандін О. Українсько-російські відносини (кінець 1918 – початок 1919 рр.): дипломатичний аспект / О. Лупандін. // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років: зб. наукових статей / Гол. ред. В. Ф. Верстюк. – Вип. 10. – К.: Інститут історії України НАН України, 2014. – С. 152 – 171.
18. Мусял Б. Політика більшовицької Росії щодо України в 1917–1922 рр. / Б. Мусял // Україна між самовизначенням та окупацією: 1917–1922 роки; пер. з нім. В. Кам'янець; наук. ред. Р. Пиріг. – К.: Ніка-Центр, 2015. – С. 415 – 429.
19. Окіпнюк В. Діяльність місії Польського Товариства Червоного Хреста в Україні у листопаді 1919 р. – квітні 1920 р. / В. Окіпнюк // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – Вип. 20 : Міжвід. зб. наук. пр. на пошану д. і. н., проф. Віднянського Степана Васильовича // Інститут історії України; в.о. відп. редактора А. Ю. Мартинов. – К.: Інститут історії України НАН України, 2011. – С. 183 – 195.
20. Попович М. Червоне століття: монографія / М. Попович. – К.: АртЕк, 2007. – 888 с.
21. Поршнева О. С. Крестьяне, рабочие и солдаты России накануне и в годы Первой мировой войны: монографія / О. С. Поршнева. – М.: РОССПЕН, 2004. – 368 с.
22. Соловйова В. В. З історії дипломатичних відносин Директорії УНР і радянської РСФРР у 1919 р. / В. В. Соловйова // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. [Ел. ресурс] – Вип. III: Міжнародні відносини і проблеми державного будівництва в країнах Європи і Америки. – Бердянськ; Запоріжжя. – 1998. – Режим доступу: http://istznu.org/dc/file.php?host_id=1&path=/page/issues/3/.soloviova.pdf.
23. Социальное обеспечение. – 1919. – № 1.
24. Утгофф В. С. Резвакуация белорусских беженцев Первой мировой войны (начальный этап): структуры, формы, организация / В. С. Утгофф // Источник. Историк. История: Сб. науч. работ. – СПб: Изд-во Европейского ун-та в Санкт-Петербурге, 2002. – С. 396–413.
25. Шарпатий В. Соціальне забезпечення сімей червоноармійців, "жертв контрреволюції" та біженців в Україні (1919–1922 рр.): історичний аспект / В. Шарпатий. // Питання історії України. – Чернівці: Б. в., 2004. – Том 7. – С. 47–53.
26. Шарпатий В. Г. Становлення та функціонування системи соціального забезпечення в Українській РСР в 1920–30-х рр.: історичний аспект: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. іст. наук: спец. 07.00.01 "Історія України" / В. Г. Шарпатий. – Чернівці, 2007. – 43 с.

Zhvanko L. M. The Home Ukrainian commission for prisoners of war and refugees: terms and legislative framework of creation (1919)

In an article prepared for mostly unknown to the general public historical documents scientific analysis of military-political conditions and regulations governing the establishment of principles and activities of the Home Ukrainian Commission for prisoners and refugees – the central department of the Ukrainian SSR in solving complex problems, fl related to former prisoners of war and refugees of World War I.

Key words: The First World War, refugees, prisoners of war, Ukrainian Commission on POWs and refugees.

Жванко Л. Н. Главная Украинская комиссия по делам пленных и беженцев: условия и нормативно-правовые основы создания (1919 г.).

В статье, подготовленной на преимущественно неизвестных научной общественности исторических документах проанализировано военно-политических условий и правовых актов, которые регулируют основания создания, принципы и направления деятельности Украинской комиссии по делам пленных и беженцев – центрального ведомства УССР в деле решения комплекса проблем, связанных с бывшими беженцами и военнопленными Первой мировой войны.

Ключевые слова: Первая мировая война, беженцы, военнопленные, Украинская комиссия по делам пленных и беженцев.

УДК [94(470.6):336.02]"1919"

Н. В. Глибищук

ФИНАНСОВАЯ ПОЛИТИКА ПРАВИТЕЛЬСТВА А. ДЕНИКИНА

Автор рассматривает внутреннюю политику правительства Деникина в области финансов. Основное внимание уделяется финансово-экономической ситуации на Юге России в 1919 г., а также мероприятиям правительства по нормализации денежного обращения и проектам реализации денежной реформы. Автор указывает на причины, которые не позволили воплотить в жизнь эту реформу. Также акцентируется внимание на влиянии политики Советской власти на финансовое положение деникинского правительства. Финансовая политика большевистского правительства позволила не только организовать строительство Советской власти в центре и на местах, но и нанести мощный удар по экономическим позициям ее политических оппонентов.

Ключевые слова: Гражданская война в России, Белое движение, Вооруженные Силы Юга России, финансовая политика, денежная реформа, большевики.

Длительный период времени историки рассматривали Гражданскую войну в России (1917–1922 гг.) как военно-политическое противостояние между большевиками и белыми. Но борьба между Советской властью и Белым движением не ограничивалась только проведением боевых действий и планированием военных операций. Это было противостояние между совершенно разными политико-идеологическими лагерями, отражавшими интересы социальных классов и групп, составлявших основу этих политических сил. Но самое главное то, что большевики и белые представляли не только противоположные политические и социально-экономические программы, но и альтернативные концепции будущего развития российского государства.